

УДК 398.6

Ж. Янковська

**ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНИХ ЗАГАДОК,
ЗАПИСАНИХ МИКОЛОЮ БІЛОЗЕРСЬКИМ
НА ЧЕРНІГІВЩИНІ
(ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)**

Анотація

В українській усній народній традиції загадка як жанр займає досить помітне місце. Важливо й те, що цей жанр в українській фольклористиці ще недостатньо досліджений. Загадки мають як загальноукраїнські риси, так і регіональну специфіку.

Микола Білозерський у 1864-1865рр. записав в м. Борзна, с. Оленівка та с. Іванівка на Чернігівщині, а також в Полтавській губернії велику кількість загадок. Окремі тексти записаних ним загадок, які зберігаються в рукописному відділі Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського (ФЗ-З. од. зб. 140, арк.1-9), подано у цій публікації.

Ключові слова: *українські загадки, фольклорні записи, М. Білозерський.*

**Yankovska Zh. PECULIARITIES OF FOLK RIDDLES
RECORDED BY MYKOLA BILOZERSKYI IN THE**

<https://doi.org/10.34142/2312-1076.2026.1.107.05>

CHERNIHIV REGION (BASED ON ARCHIVAL MATERIALS)

Abstract

In Ukrainian oral folk tradition, riddles occupy a prominent place as a genre. It is important to note that this genre has not yet been sufficiently researched in Ukrainian folklore studies. Riddles have both pan-Ukrainian features and regional specifics.

In 1864-1865, Mykola Bilozersky recorded a large number of riddles in the town of Borzna, the villages of Olenivka and Ivanivka in the Chernihiv region, as well as in the Poltava province. Some of the texts of the riddles he recorded, which are kept in the manuscript department of the M. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology (FZ-3. unit 140, sheets 1-9), are presented in this publication.

Attention is drawn to the fact that there are quite a few unpublished works by Mykola Bilozersky in the field of folklore studies (recordings of songs, riddles, proverbs and sayings, folk narratives, etc.), ethnography, history, document studies, correspondence, everyday descriptions, and scientific research. The object of the article is the riddles, which have not been studied by scholars, made by Mykola Bilozersky mainly in the villages of Ivanivka and Olenivka in the Chernihiv region in 1864–1865.

It should be noted that folk riddles are one of the least preserved genres of folklore, given the radical changes in the realities of social life and everyday life over time. The riddle genre has proven to be the least resistant to the active promotion of technical means, because society's belief that everything can be found on the Internet narrows personal imagination and natural associations.

M. Bilozersky's folklore activities contributed to the preservation of works of the rare genre of riddles, which reflect the concrete and abstract thinking of the inhabitants of the region, associations that are now unfamiliar to us, and worldview orientations. The riddles collected by the folklorist are diverse in content, although they tend to reflect everyday themes and the realities of village life.

Keywords: Ukrainian riddles, folklore records, M. Bilozersky.

Вступ

Нині рукописні відділи різних архівів, у тому числі й Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського містять ще багато неопублікованих фольклорних матеріалів та записів, які чекають свого часу й свого дослідника. Труднощі у публікації й дослідженні цих матеріалів часто виникають через проблеми із їх декодуванням. Записи поданих у цій статті загадок зроблені Миколою Михайловичем Білозерським (1833–1896) здебільшого у селах Іванівка та Оленівка на Чернігівщині у другій половині XIX ст., а точніше – у 1864–1865 роках. Тому *метою* цієї розвідки є оприлюднення бодай окремих

розшифрованих текстів та визначення їх особливостей, в тому числі регіональних. У відборі й прочитанні текстів допомогла Л. Свідзінська, за що їй складаємо подяку.

Не маючи наміру до деталізації, все ж варто окреслити основні віхи життя й діяльності цього непересічного українця. М. Білозерський народився 1833 року на хуторі Мотронівка (тепер у складі с. Оленівка Борзнянського району Чернігівської обл.). Він був наймолодшим у сім'ї. Його старшою сестрою була Олександра Білозерська-Куліш (літературний псевдонім Ганна Барвінок), дружина відомого українського письменника, фольклориста, перекладача, історика, видавця, громадського діяча та науковця XIX ст. Пантелеймона Олександровича Куліша; а старшим братом – Василь Михайлович Білозерського (також займався фольклористичною працею). Як і всі із родини Білозерських, М. Білозерський також став відомим громадським діячем, сподвижником української культури. Як зазначено у статті дослідниці О. Шалак, «Микола Білозерський і його участь у виданні “Народных южнорусских песен” (1854 р.)», фольклорист «початкову освіту отримав вдома, а згодом вступив до Петербурзького кадетського корпусу, де навчався за державний кошт, проте не закінчив його» (Шалак, 2008: 30). Займатися фольклорними записами, загалом активно цікавитись народною творчістю М. Білозерський розпочав саме під впливом П. Куліша. Він збирав етнографічну, історичну інформацію у своєму краї, в основному на Чернігівщині,

частково – на Полтавщині, де, водночас, від бандуристів, лірників та звичайних селян записав багато пісень, дум, загадок та інших народних творів.

Деякий період (із квітня 1852 року) М. Білозерський був працівником редакції «Черниговских губернських ведомостей». Надзвичайне захоплення і відданість своїй роботі швидко дали плоди – приблизно через рік (з січня 1853 року) його підвищили до помічника редактора, а ще через рік – до заступника редактора, проте лише на певний час. У 1855 році змінилося керівництво, і він звільнився за власним бажанням. Н. Барабаш у дослідженні «Рід Білозерських і культурний світ України ХІХ – початку ХХ століть» пише, що «Микола Михайлович Білозерський короткий час був на службі 5-го козачого полку, потім повернувся до рідного хутора Мотронівка, де одружився з Варварою Миколаївною (дівоче прізвище невідоме) (Барабаш, 2007: 67). У цей час він тісно співпрацював з журналом «Киевская старина», робив етнографічні, історичні та фольклористичні записи й у 1856 році видав збірку «Южнорусские летописи». Помер Микола Михайлович Білозерський 11 червня 1896 року, залишивши в рукописах велику кількість історико-етнографічних та неопублікованих фольклорних матеріалів, у тому числі й підбірку ретельно зафіксованих народних загадок.

Варто акцентувати увагу на тому, що неопублікованих праць Миколи Білозерського в галузі фольклористики (записи пісень, загадок, прислів'їв і приказок, народних наративів і т. п.), етнографії, історії,

документознавства, листування, побутові описи, наукові дослідження – досить багато. У «Путівнику по особових фондах Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського» (Путівник, 2005) лише їх перелік займає майже 17 сторінок, а публікація й аналіз може скласти досить вагому дослідницьку працю. Знаходимо тут і свідчення численних творчих, особистих та робочих зв'язків ученого, зокрема, із письменниками й фольклористами того часу: П. Кулішем, А. Метлинським, Я. Головацьким та іншими.

Методи дослідження

Методологічну основу цього дослідження становлять насамперед комплексні методи дослідження, робота з архівними матеріалами, оскільки стаття написана з метою насамперед оприлюднити раніше не надруковані тексти народних загадок, записаних Миколою Білозерським на Чернігівщині та Полтавщині, й таким чином увести їх до наукового обігу, а також привернути увагу до загалом не опублікованого доробку вченого й здійснити текстологічний, з елементами мовознавчого, аналіз цих фольклорних творів.

Результати і дискусії

Народна загадка – досить унікальний жанр українського фольклору, оскільки її відголоски знаходимо ще у давніх творах інших жанрів, ритуалах, обрядах та інших, в основному вербалізованих формах народної творчості. Існує багато визначень цього жанру. Одну із

найбільш містких дефініцій жанру (оскільки змістовно спирається на всі попередні) на сьогодні пропонують дослідниці фольклору Мар'яна та Зоряна Лановик, зазначаючи, що загадки – *«це короткі твори, в основі яких лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього»* (Лановик, 2005: 558). Далі авторки, характеризуючи процес відгадування, наголошують, що для цього потрібно вміти зіставляти життєві явища на основі їх спорідненості чи подібності за певними ознаками, рисами, характеристиками» (Лановик М., Лановик З., 2005: 558). Власне, тому й «загадка», бо від «гадати», що означає «думати», «мислити».

Сьогодні можемо говорити про те, що народна загадка – один із найменш збережених жанрів фольклору, що пов'язане, очевидно, із кардинальною зміною в часі реалій суспільного життя та побуту. Мало того, із активним просуванням технічних засобів цей жанр виявився найменш стійким, відтворюваним та продукованим нині, оскільки заангажованість суспільства на впевненості, що про все можна дізнатися в інтернет-мережі, водночас звужує власну уяву та природні асоціації. Маючи досвід того, що сучасна молодь, іноді володіючи складними технологіями, не може розгадати елементарних загадок, збережених з минулого, про явища природи, речі побуту й таке інше, з чим зустрічається фактично щоденно, варто визнати факт зміни способу мислення та уяви: від народно-художньо-філософського – до звужено-споживацько-технічного, що

диктує нам сьогодні. Тому неабияку цінність становлять записи й студіювання творів цього жанру.

Записування, видання і, відповідно, дослідження загадок розпочалося ще в першій половині XIX століття. Твори цього жанру знаходимо у збірках Г. Ількевича, О. Сементовського, М. Номиса, П. Чубинського та інших. Стосовно спеціального дослідження загадок, то першим тут багато вчених вважають І. Франка, маючи на увазі його незавершену розвідку «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних», де автор намагається заглибитись у давні вірування слов'ян, висвітлити світоглядні основи цього жанру (анімізм, тотемізм, фетишизм), наголошуючи на тому, що колись «було релігією, то нині єсть поезією» (Франко, 1980, Т. 26: 333), а також укласти тематичну класифікацію загадок.

Загадка виникла в давні часи і пов'язана, як зазначає І. Руснак, із можливістю «мислити абстрактно» (Руснак, 2010: 221), водночас маючи «утилітарне» призначення. Прагнення до «інакомовлення» виникало, напевне, на основі деяких заборон (табу) називати когось чи щось прямими іменами (наприклад, згадувати в певний час імена окремих божеств (богів) або звірів-тотемів та ін.) і найбільше розвинулося ще в далекі мисливські часи, коли люди уявляли, що звірі розуміють їхню мову й навіть думки, а тому давали для них завуальовані назви, спираючись на їх показові дії, ознаки, проводячи паралелі та асоціації з іншими явищами й об'єктами, що їх

оточували, часто для нібито відволікання уваги. Такі загадки мають багато спільного із казками про тварин. У чарівних казках часто знаходимо подібні із загадками мотиви, пов'язані із освоєнням навколишнього простору, а у соціально-побутових – із речами та реаліями побутового життя. Скалки таких уявлень та асоціацій простежуються у замовляннях, календарних та родинних обрядах, особливо тих, які сягають культу предків, міфологічного світогляду та містять елементи драми чи загалом є драмою (наприклад, обряд «Водіння Кози», Русалії і т. д.). Про це, наголошуючи на ритуальній функції загадок, пише В. Давидюк у розділі «Загадка» посібника «Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі)» (Давидюк, 2010: 119–126). Навіть українські назви окремих тварин, як зазначає вчений, містять іноді закодовану інформацію про них, як, скажімо, «звір, відомий у більшості індоєвропейських мов за номінацією *бар* або *бер*, в нас і досі називається “ведмідь”, тобто “*той, що відає, де мед*”» (Давидюк, 2010: 120).

Усе, що в нерозривній цілісності, пов'язаності й зумовленості становило основу духовного й матеріального життя, піддавалося порівнянням, співставленням, а, відповідно, розвивало уяву та асоціації. Саме тому, очевидно, у словнику-довіднику «Українська фольклористика» за редакцією М. Чорнопиского цей жанр влучно названо «енциклопедією народного образного мислення» (Українська фольклористика, 2008: 136). Також автор говорить про недостатню публікацію, дослідження й

«поповнення новотворами», а відповідно, й видання збірників українських загадок, бо «Академічне видання у серії “Українська народна творчість” “Загадки” (К., 1962; 1987) спотворене ідеологічними наставленнями режиму на поділ 3. на “дожовтневі” і “радянські” та фальсифікатами під фольклор» (Українська фольклористика, 2008: 138).

Як було зазначено вище, М. Білозерський у 1864–1865 роках записав у м. Борзна, с. Оленівка та с. Іванівка на Чернігівщині, а також в Полтавській губернії, поруч із фольклорними творами інших жанрів, значну кількість народних загадок, різних за тематикою. Вражає їхній колорит, написання слів, що відсилає нас до звучання їх у місцевому діалекті. Ці записи зберігаються в рукописному відділі Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського (ФЗ–3. од. зб. 140, арк. 1–9), тому, вказуючи на це єдине першоджерело, не подаємо цифрових посилань під опублікованими текстами загадок та відгадок. Автором занотовано рік, місяць та (майже усюди) місце зроблених записів. До загадок подекуди подано коментар, що є першою спробою аналізу регіональних особливостей мови поселян Чернігівської губернії. Тексти поданих нижче загадок ніде не публікувалися. Відгадки подані у правописі М. Білозерського. Окремі з текстів містять сороміцький елемент, хоч коли звернутися до відгадки, то він, як правило, нівелюється.

1864 р.

Стоїть дід над кручею,

Заткнув дупу онучею.

Сорока

Сидить смерть у куточку,

Дере на собі сорочку.

Зима перед весною

(с. Оленівка)

Червень

Що у світі дорожее?

Хліб

(м. Борзна, 1864р.)

Що двічі родиця,

А раз помирає?

Птиця

(с. Іванівка)

Чим віл наперед родиця?

Телям

(с. Оленівка)

Чого віл лягає?

Що сидить не можна.

(с. Припутні)

Нащо жито сіють?

Що не можна садить

(с. Іванівка)

Через кого Бог жито родить?

Через коваля

(м. Борзна)

На що ми горілку поємо?

Що не можна їсти

(с. Іванівка)

Що миліше усім?

Сон

(м. Борзна)

Що в нас бистріше усього?

Очи

(с. Іванівка)

Що гладше над усього?

Земля

(с. Іванівка)

Що ситше над усього?

Хліб

(с. Іванівка)

Жовтень

Излізь на менé, повно́зь мене,

Я покра́щаю.

Гру́ба

(с. Оленівка)

Мале́нький Игнат, при землі незна́ть.

По́греб

(с. Іванівка)

1865 р.

Березень

Осно́ва сосно́ва, а соломчяне потканне́.

Окно

(с. Оленівка)

Залі́зний тік, грецький перескік,

А свиняче помázало.

Сковорода, млинці і сало

(с. Іванівка)

Баран на дворі,

А вóвна надворі.

Буряк

(с. Іванівка)

Через сад дорóга, у сраці трівóга,

А в дірочці весілле.

Пчоли ув уллі

(с. Іванівка)

Біле, як сніг,

Надúте, як міх,

По лопáті ходить.

Гуска

(с. Іванівка)

Травень

Нетéсане, нерúбане,

Щó у хаті є?

Павутина

(с. Оленівка)

Чорна долінка,

Золотий піпстик.

Каганець

(с. Іванівка)

Рідні сестри у кúпі головами.

Лави в хаті

(с. Іванівка)

Лисий віл у ворота дивиця.

Місяць
(с. Іванівка)

На пánськім болоті ўзлики значь,

Не можна їх розв'язать.

Ятір (сітка для ловіння риби)

(с. Іванівка)

У кошарі родимця,

У стаді кохаєця,

Між жонками тіліпаєця.

Сито
(с. Іванівка)

Між трьома дубами бьюця барани лобами.

Олійниця
(с. Іванівка)

Листопад

Рітка риє,

Скачка скаче;

Бережись ритка фурманка йде.

Свиня, сорока і вовк

(с. Оленівка)

Зійду на міст,

Потягну за хвіст –

Пробу реве.

Дзвін
(с. Іванівка)

Шість ніг без копит,

Єсть и ро́ги,

Да не бик.

Жук
(с. Іванівка)

Чого в хаті саме більше?

Ступнів
(с. Іванівка)

Костян-дерев'ян,
З лісу коні виганяв.

Гребінь чеше воши
(с. Іванівка)

У дворі родимця,
У воді плідниця,
Води боїця.

Сіль
(с. Оленівка)

У хаті сто сорочок,
А як вітер повіне
Так и срака гола.

Курка
(с. Оленівка)

На світі дужше,
Що на світі прудке,
Що на світі ситше.

Вода і земля
(с. Іванівка)

За білою березою талатай скаче.

Язик за зубами
(с. Оленівка)

У лісі рубаєця,
У стаді кохаєця,
А між жонками да дівками теліпаєця.

Сито
(с. Оленівка)

Дві пла́хи,
Дві корі́ті,
Шапочка і шило у конець.

Жолуді
(с. Іванівка)

У хаті циганка,
А на дворі цяцьки.

Сволоха
(с. Оленівка)

Прийшло три чорніці на вечорниці,
Як лягли сподь дяка: досі сплять.

Сволоха
(с. Іванівка)

Яка нитка безу́зла?

Паутина
(с. Іванівка)

Ходить кругом хати – ноги, як лопáти,
траву смиче – в сраку ті́че.

Гуска
(с. Іванівка)

Що́ в землі не зогниє, в воді не потоне?

О́гуль
(с. Іванівка)

Лежить колода серед города
Да ніколи не висихає.

Язик

(с. Іванівка)

Чотири панночки в одну мольку сцять.

Дійки в корови

(с. Іванівка)

Лізу-полізу по білому залізу.

Озирнись назад –

І сліду не знать.

Утка по воді

(с. Іванівка)

Йду-йду по старому діду,

Ні дороги, ні сліду.

Човен

(с. Іванівка)

Жила птичка пусто долі,

Звила гніздо за двором.

Квітка в гарбузі

(с. Іванівка)

Сидить Марушка в семи кожушках –

Хто зазме и заплаче.

Цибуля

(с. Іванівка)

Малі малишки носять воду на вгішки.

Пчоли мед у вулик

(с. Борзна)

Стоїть дід над водою,

Крутить, як чорт бородою.

Очерет

За лісом, за пралісом пла́шмя жертка висить.

Зуби

(с. Оленівка)

Одно лежить, двоє стоять,
Четверо дівиці, а п'ять біга.

Двери

(с. Іванівка)

Стоїть дуб, та на тому дубі 12 гіллей.

А на тих гіллях по 4-ро гніздéй,

А в тих гніздах по 7-ро єєць,

И всім місця єсть.

Годи, місяці...

(с. Оленівка)

Чотирі сестрічки йшли на вечорнички,

Да як полягли спать,

Дак й досі сплять.

Лави

(с. Оленівка)

Лізу-полізу, у гóру недолізу,

У горі всякий цвіт, що й на землі ніч.

Небо й зорі

(с. Іванівка)

Чорненька долина,

Золотий піпстик.

Каганець

(с. Іванівка)

Хрест на хресту́.
Да ще вгору́ рілля.

Клубок
(с. Оленівка)

За лісом, за пралісом
Ба́бина сучка га́вкає.

Терлиця⁶
(с. Іванівка)

Дра́хма, пла́хта
Все поле вгíскочить.

Борона
(с. Іванівка)

Сидить котик під лавкою,
Замазався сметанкою.

Горщик
(с. Іванівка)

Два утікає, два доганяє, -
Ті не втечуть, а ті не доженуть.

Колеса
Чорний віл у ковбаню дрище.

Горщок и миска
(с. Оленівка)

У хаті сто сорочок,
А як вітер повіне
Так и срака гола.

Курка

⁶ Терлиця – знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель і т. д.

(с. Оленівка)

Стоїть дід над кручею,
Заткнув дупу онучею.

Сорока

Ходить кругом хати – ноги, як лопати,
траву смиче – в сраку тіче.

Гуска

(с. Іванівка)

Под піччю рубезі,
А хто знає –
Не кажи.

Ліжник

(с. Оленівка)

Мати гладуха.
Дочка красюха,
А син кучерін.

Піч, огонь і дим

(с. Іванівка)

Старе й мале
Да все бабу за пуп сіпає.

Двери з зашолкою

(с. Іванівка)

У нашої мятки між ногами чорна латка.

Челюсті у печі

(с. Іванівка)

Прийшла Покрова – дірка готова;
Прийшов Спас – усадив як раз.

Колодязь
(с. Оленівка)

Ба́ба далá –
Но́гу підняла́.

Ступа
(м. Борзна)

Чорна корова людей поколо́ла.
А біла побуді́ла.

День и ніч
(с. Оленівка)

Листопад

Загадки з Полтавської губернії

Сизий селезень по-під землею лазить.

Леміш у плузі

Дівка в коморі,
А коса́ на дворі.

Буряк

Сидить півень над водою з червоною головою.

Чугун з водою в печі

Тоненьке-маленьке простим китечки тягне.

Голка з ниткою криз полотно

Кіля вуха заверуха, -

Кіля пупа ярмалок.

Пчола

Кривий горбатий зліз на твою й мою матір.

Коромисло и 2 відра

Ні живé, ні ме́ртве

Кáшку колупає.

Сверден

Під піччю кукузі,

А хто знає, дак нікому не кажи.

Гарбузи

Якщо проаналізувати розшифровані загадки та відгадки, записані М. Білозерським, то можна відзначити низку їх особливостей. Перше: тематично вони охоплюють в основному тіло людини, предмети і явища побуту, рослинний і тваринний світ, іноді часові проміжки та космогонію (місяць, сонце), про що можемо дізнатися із відгадок, також зафіксованих фольклористом.

Друге, на що варто звернути увагу, це те, що частина із цих творів римовані, причому, рима іноді вибудовується за рахунок лексем-новотворів, які у загальному вжитку не побутують, а використовуються виключно для демонстрації зовнішніх якостей, як наприклад, у загадці

Мати гладу́ха.

Дочка красю́ха,

А син кучері́н.

Піч, огонь і дим

(с. Іванівка)

Слова «гладуха», «красюха» і «кучерин» тут є діалектними новотворами, які тяжіють до антропологізованих емотивних характеристик, що засвідчує головно суфікс *-ух* і вжиті замість прикметникових форм «гладка», «красива», «кучерявий».

Проте більшість загадок не римовані і являють собою питання, в якому за певними ознаками потрібно розкодувати відповідь. До речі, окремі відгадки не завжди можемо пояснити логічно сьогодні, як, наприклад:

Прийшла Покр'ова – дїрка готова;
Прийшов Спас – усадив як раз.

Колодязь
(с. Оленівка)

Не зовсім зрозуміла тут хронологічно зворотня апеляція до календарних свят Покрови та Спаса.

М. Білозерський, використовуючи правописні норми свого часу та намагаючись передати орфоепічні особливості діалекту, не застосовує апостроф після губних приголосних перед *я, ю, є, ї*, а користується м'яким знаком: «*деревьян*», «*бьюця*». Очевидно, з цієї ж причини у дієсловах замість правописного закінчення *-ться* використовується *-ця*: «*рубаєця*», «*боіця*», «*плідіця*», «*родіця*», «*кохасця*», «*тіліпасця*», що водночас засвідчує асиміляцію приголосних за місцем і способом творення, яка має місце в українській орфоепії, але не передається орфографічно.

Варто віддати належну шану фольклористу за дуже ретельно передану на письмі місцеву вимову окремих звуків та слів, що додає творам неабиякого колориту. До діалектних орфоепічних особливостей можемо віднести початкове *и-* замість *і-*: «*Игнат*», «*излізь*»; прикінцеве та серединне *-и* та *-у* замість *-і* та *-ю*, що зумовлює тверду вимову приголосних перед ними: «*заверуха*», «*двери*», «*очи*», «*лижник*»; ненормативні флексії іменників Родового

відмінка множини: «*гіллей*» (гіллів), «*гніздей*» (гнізд), «*єсць*» (яець); використання коротких форм дієслів: «*біга*» (бігає) або місцевих форм особових закінчень: «*поємо*» (п'ємо); діалектні форми вищого ступеня порівняння прикметників: «*дорожеє*» (дорожче), «*ситише*» (ситніше), «*дужше*» (дужче); специфічна вимова окремих слів: «*паутина*» (павутина), «*пчола*» (бджоли), «*утка*» (качка), «*кіля*» (коло, біля), «*пчоли ув уллі*» (бджоли у вулику), «*годи*» (роки), «*зашолка*» (защіпка), «*соломчяне*» (солом'яне), «*сверден*» (свердло), «*чунун*» (казан), «*птичка*» (пташка), «*дак*» (то), «*под*» (під), «*єсть*» (є), «*ярмалок*» (ярмарок), «*наперед*» (спершу), «*навгішки*» (швидко), «*пробу реве*» (сильно, голосно), «*вгісочить*» (вискочить), «*конець*» (кінець), «*жертка*» (жердка), «*оподь*» (біля), «*плашмя*» (навznak), «*потканне*» (поткання), «*тривога*» (тривога), «*весілле*» (весілля) та інших. Іноді звірі, яких потрібно відгадати мають вигадливі номінації за характерною для них дією, як скажімо, у загадці

Рітка рие,
Скачка скаче;
Бережись ритка фурманка йде.
Свиня, сорока і вовк
(с. Оленівка).

На жаль, не зовсім зрозумілими є відгадки «*огуль*», «*сволоха*» і «*повнозь*», які вживалися, очевидно, лише у зазначений період як суто діалектні, місцеві лексеми, і

тому в сучасних словниках не зустрічаються, та й за текстом загадки важко здогадатися, про що йдеться.

Висновки

Отже, публікація, оприлюднення загадок із відгадками, записаних М. Білозерським на Чернігівщині (м. Борзна, с. Оленівка й с. Іванівка) та на Полтавщині свідчить про його ретельну працю як фольклориста, оскільки він зумів точно зберегти місцеві лексеми та відобразити орфоепічні особливості діалекту. Окремо варто скласти подяку вченому за збереження творів цього рідкісного жанру, в яких простежується предметно-абстрактне мислення поселян зазначеної місцевості, незвичні уже нам асоціації, світоглядні орієнтири. За змістом записані ним загадки різноманітні, хоч в основному тяжіють до відображення побутової тематики та життєвих реалій сільського населення. Їх класифікація за наявними науковими підходами, починаючи від І. Франка до сучасності, – завдання уже іншого дослідження.

Література

Барабаш, Н. (2007). *Рід Білозерських і культурний світ України XIX – початку XX століть*. Київ: Видавничий дім «Стилос».

Давидюк, В. (2010). *Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі)*. Луцьк: Твердиня. С. 119–126.

ІМФЕ. ФЗ-3. од. зб. 140, арк.1– 9.

Лановик, М., Лановик, З. (2005). *Українська усна народна творчість*: Підручник. Київ: Знання-Прес.

Путівник по особових фондах архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. (2005). НАН України. ІМФЕ ім. М. Рильського; Відп. ред. Г. А. Скрипник, заг. ред. Г. В. Довженок. Київ.

Руснак, І. (2010). *Український фольклор*: Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія».

Франко І. (1980). *Зібрання творів у 50-ти томах*. Київ: Наукова думка. Т. 26. С. 332–344.

Українська фольклористика. Словник-довідник (2008). Укладання загальна редакція Михайла Чорнопиского. Тернопіль.: Підручники і посібники.

Шалак, О. (2008). Микола Білозерський і його участь у виданні «Народных южнорусских песен» (1854 р.) *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме*: Колективна монографія / За редакцією доктора філологічних наук М. К. Дмитренка. Київ: Видавець Микола Дмитренко. С. 29–43.

References

Barabash, N. (2007). *Rid Bilozerskykh i kulturnyi svit Ukrainy XIX – pochatku XX stolit [The Bilozersky family and the cultural world of Ukraine in the 19th and early 20th centuries]*. Kyiv.: Vydavnychy dim «Stylos» [in Ukrainian].

Davydiuk, V. (2010). *Vybrani lektsii z ukrainskoho folkloru (v avtorskomu dyskursi) [Selected lectures on*

Ukrainian folklore (in the author's discourse)]. Lutsk: Tverdynia. S. 119–126 [in Ukrainian].

IMFE. FZ-3. od. zb. 140, ark.1–9.

Lanovyk, M., Lanovyk Z. (2005). *Ukrainska usna narodna tvorchist: Pidruchnyk [Ukrainian Oral Folk Art: Textbook]*. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian] .

Putivnyk po osobovykh fondakh arkhivnykh naukovykh fondiv rukopysiv ta fonozapysiv Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. Rylskoho [Guide to the personal collections of archival scientific collections of manuscripts and audio recordings of the M. Rytsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology]. (2005). NAN Ukrainy. IMFE im. M. Rylskoho; Vidp. red. H. A. Skrypnyk, zah. red. H. V. Dovzhenok. Kyiv [in Ukrainian] .

Rusnak, I. (2010). *Ukrainskyi folklor: Navchalnyi posibnyk [Ukrainian Folklore: A Study Guide]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian] .

Franko, I. (1980). *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh [A collection of works in 50 volumes]*. Kyiv: Naukova dumka. T. 26. S. 332–344 [in Ukrainian] .

Ukrainska folklorystyka. Slovnyk-dovidnyk [Ukrainian Folklore Studies. Reference Dictionary]. (2008). Ukladannia zahalna redaktsiia Mykhaila Chornopyskoho. Ternopil.: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

Shalak, O. (2008). *Mykola Bilozerskyi i yoho uchast u vydanni «Narodnykh yuzhnorusskykh pesen» (1854 r.) [Mykola Bilozersky and his contribution to the publication of 'Folk Songs of Southern Rus' (1854)]*. *Doslidnyky ukrainskoho folkloru: nevidome ta malovidome: Kolektyvna monohrafiia / Za redaktsiieiu doktora filolohichnykh nauk M. K. Dmytrenka*. K.: Vydavets Mykola Dmytrenko. S. 29–43 [in Ukrainian] .

Рукопис статті отримано 4 грудня 2025 року.

Рукопис затверджено до публікації 24 грудня 2025 року.

Статтю опубліковано 27 січня 2026 року.

Інформація про автора

Янковська Жанна Олександрівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія» (НаУОА)

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7846-2796>

E-mail: zanna.malva@gmail.com

Yankovska Zhanna Oleksandrivna, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Cultural Management at the National University of Ostroh Academy (NAU)

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7846-2796>

E-mail: zanna.malva@gmail.com